

Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa

Sezen Kılıç*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olduğu Almanya ile ilişkisinin çok daha öncelere dayandığı ve bazı cephelerde Alman subayların Türk subayları ile ortak düşmana karşı savaştığı bilinmektedir. Bu savaşta Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı sıfatıyla görev yapan Enver Paşa'nın II. Meşrutiyet'in ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda adından en çok söz ettiren kişilerden biri olduğu muhakkaktır. Enver Paşa'nın bu süreçte Osmanlı topraklarında görev yapan Deniz Binbaşı Hans Humann ile yakın bir dostluk kurduğu ve bu dostluğun temelinde çocukluk arkadaşlığının yattığı Türk tarihinde pek bilinmemekte ya da dillendirilmemektedir. 1917 yılına kadar İstanbul'da Alman Deniz Ataşesi olarak görev yapan Binbaşı Hans Humann'ın 14 Nisan 1915–26 Aralık 1915 tarihleri arasında Enver Paşa'ya yazdığı yirmi iki mektup bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915 yılında yaşanan olaylara Humann'ın bakış açısıyla da olsa kısmen ışık tutabilecek olan bu mektuplarda adı geçen kişiler hakkında yazılanların ne derece gerçek olduğu tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Enver Paşa, Humann, Rauf Bey, Birinci Dünya Savaşı, Alman arşiv belgeleri, Osmanlı İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu

* Dr., İstanbul/Türkiye
sezenkilig197@yahoo.com

Giriş

Bu çalışmada, Humann'ın imzasının bulunduğu ilki 14 Nisan 1915, sonuncusu 26 Aralık 1915'te yirmi iki mektup incelenmiştir. Bunlardan on dördü doğrudan Humann tarafından Enver Paşa¹'ya yazılmıştır. Humann'a başkaları tarafından yazılıp Humann tarafından Enver Paşa'ya iletilen sekiz mektup vardır. Söz konusu mektuplar incelenmeden önce konu bütünlüğü açısından Humann'ın hayatından ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolünden kısaca söz edilecektir. Ancak Enver Paşa'nın hayatı ve yaptıkları, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ilişkileri anlamında yaşananlar ayrıntılı şekilde anlatılmayacaktır. Çok farklı konularda olan mektuplar içerik açısından "İstihbarat, Rauf Bey Müfrezesi, Diplomasi ve Ekonomi", olmak üzere üç başlık altına toplanıp tarih sırasına göre ele alınacaktır. Mektuplarda geçen konuların anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere gerek duyulduğunda açıklamalarda bulunulacak, çalışmanın sonunda da genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Konunun içeriğine başlamadan önce Humann hakkında kısa bir bilgi vermenin fayda olacağı kanaatindeyiz. Başta Enver Paşa olmak üzere birçok Osmanlı devlet adamıyla olan diyalogu sayesinde Alman tarihçiler tarafından Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli temsilcilerinden biri olarak gösterilen Humann, Bergama kalıntılarına bulan Alman arkeolog ve mühendis Carl Humann'ın ve eşi Louise'nin oğlu olarak 1878'de İzmir'de dünyaya gelmiştir. Çocukluğunun on iki yılını geçirdiği Türkiye'de Enver Paşa ile büyümüş ve ikisinin dostluğu devamlı görüşüp mektuplaşarak sürmüştür. Bu dostluğun yakınlık derecesini izah etmek için Humann'ın bir başka yakın dostu olan Papan "sütkardeşliği", ibaresini kullanmıştır. Humann, 1890'da Almanya'ya döndükten ve okul eğitimi tamamlandıktan sonra, Alman Deniz Kuvvetleri'nde subaylık kariyerine başlamış, Pangermen eğilimi sayesinde Alman Deniz Bakanlığı Müsteşarı Amiral Alfred von Tirpitz'in hamiliğini kazanarak çok kısa sürede binbaşılığa yükselmiştir. Bu sayede önce bir süre Alman Deniz Bakanlığı istihbarat şubesinde çalışmış, 1913 sonbaharında ise pek sınırları belirlenmemiş de olsa İstanbul'da görevlendirilmiştir. İlk aylarda Alman Büyükelçisi'nin özel yatıyla meşgul olduktan sonra 1914'te fiili olarak ama unvanını kullanmadan deniz ataşesi görevini icra etmeye başlamıştır. Bu görevi, 1915'te resmî olarak üstlenmiş ve Almanya'ya geri çağrıldığı 1917 yılına kadar sürdürmüştür (Papan 1952: 88–89, Aydemir 1970: II, 532–535, Aksu 2007: 51–60).

Humann'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemini, gazeteci yazar Ernst Jaeckh, İstanbul'da ataşelik yaptığı sürede Alman Büyükelçisi'ni atlayarak Kayzer II. Wilhelm ile doğrudan iletişim kurabilmiş nadir kişilerden biri olduğunu belirterek açıklamıştır. Papen de Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya saflarında yer almasında Humann'ın hiç de azımsanmayacak bir payı olduğu iddiasında bulunmuştur. Tarihçi Malte Furmann'a göre de Humann, 1914–1917 yılları arasında Osmanlı ve Alman Hükûmetleri arasında önemli bir arabulucu olmasının yanı sıra hiç bir kısıtlama olmaksızın irtibata geçtiği Enver Paşa sayesinde kendi mevkisine göre çok üst düzeyde bir güce ulaşarak Almanya'nın Osmanlı topraklarında söz sahibi olmasını sağlamıştır. Bazı Alman tarihçiler de onun Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau adlı Alman savaş gemilerinin İngiliz donanmasından kaçırılarak Türk limanlarına sığınmasına dayanan başarılı planı tasarladığını iddia etmiştir. Benzer iddiayı Birinci Dünya Savaşı ile ilgili hatıralarını kaleme alan Sabis de ileri sürmüştür. Ancak tüm bu iddiaların yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya saflarında savaşa girmesinde Alman subayı Baron Kress von Kressenstein'in Humann'dan da önemli rol oynadığı Aydemir tarafından Baron von Kressenstein'in *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına* adlı Genelkurmay Yayını ve 1943 yılı basımı olan eserine dayandırılarak ileri sürülmüştür. Humann 1917 yılında Almanya'ya geri dönmüş, fakat Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konularda Alman Hükûmeti'ne danışman olarak görevini sürdürmüştür. Temmuz 1920'de ordudan ayrıldıktan sonra Almanya'nın en çok okunan gazetelerinden DAZ'ın (Deutsche Allgemeine Zeitung) yayıncılığı görevini vefat ettiği Ekim 1933'e kadar devam ettirmiştir (Papen 1952: 88-89, Ortaylı 2002: 203, Arslan 2005: 21-44, Aydemir 1970: II, 532-536).

1. İstihbarat ile İlgili Yazılar

Bu başlık altında incelenecek sekiz yazı; Libya lideri Şeyh Ahmet Şerif Senusi ile Osmanlı Hükûmeti'nin irtibata geçmesi, İstanbul'da suikast planlayan Ermeniler, Osmanlı gazilerine yapılan yardım ve gazilerin tedavisinde gönüllü çalışan düşman ülke mensubu kadınlar, Mahmut Şevket Paşa suikastına karışan Rus pasaportlu Türkler, bir Romen subayın Çanakkale Savaşları'nı izlemesi, İstanbul ve civarında yaşanan istihbarat zafiyetleri konularını içermektedir.

Konuyla ilgili Humann'ın 14 ve 15 Nisan 1915 tarihli Enver Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ilk iki mektubu Osmanlı Hükûmeti'nin Senusi ile irtibata geçme çabasıyla ilgilidir. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Humann, Enver Paşa'ya şifreli telgrafların Trablusgarp veya Bingazi yerine Atina üzerinden Senusi'ye ulaştırılmasının mümkün olacağını ve bunun için şifreli telgrafların Atina Alman Elçisi'ne verilmesi gerektiğini açıklamıştır. Üçüncü mektupta ise Şeyh Senusi ile irtibata geçmek üzere Atina Alman Elçisi'nin gerekli güvenilir kişiyi sağlamasına rağmen henüz Atina Türk Elçisi tarafından kendisine herhangi bir yazı iletilmediğini, iletilmek istenenler için ise en uygun zaman olduğu ifade edilmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha:1-2)

İlk iki mektupta belirtildiği üzere Osmanlı Hükûmeti'nin Senusi ile irtibata geçme isteği Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak katıldığı 11 Kasım 1914 tarihinden hemen sonra cihat ilan etmesiyle ilgilidir. Çünkü Enver Paşa, 3 Şubat 1915'te başta Batı Sudan'ın Darfur bölgesinin hâkimi Ali Dinar Sultan ve Libya lideri Şeyh Senusi olmak üzere Müslüman liderlere mektuplar göndererek cihat ilanının gerekçesini açıklamış ve Osmanlı Sultanı ve Halifesi V. Mehmet'in yanında yer almalarını istemiştir. Bunun üzerine Ali Dinar Sultan, Halife'nin yanında yer alacağını, hatta İngilizlere karşı mücadeleyi başlattığını açıklayan bir cevap yazmıştır. Söz ettiği şekilde mücadeleyi başlatan Ali Dinar Sultan'ı mektup ve para ile ikna etme çalışmalarının fayda etmediğini gören İngilizler, 6 Kasım 1916'da doğrudan karargâhına saldırı düzenleyerek öldürmüşlerdir. Enver Paşa'nın aynı mektubu üzerine Senusi, bugünkü Libya topraklarında bulunan şeyhlerle birlikte İtalyanların daha önce işgal ettiği Fizan'da mücadele kararı almıştır. Bu mücadeleye destek için 1915 sonunda Binbaşı Cafer Askerî ve Enver Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Nuri, Trabluslu mücahit lider Süleyman Baruni ile birlikte İstanbul'dan Libya'ya bir miktar silah ve geçle geçmişlerdir. Bilindiği üzere Senusi Afrika'da İngiliz, Fransız ve İtalyan güçlerine karşı direnen dinî hareket Senusiye'nin lideridir. Önce 1909'da Libya topraklarını işgale başlayan İtalyanlara, 1915'te de Mısır'ı işgal eden İngilizlere karşı savaşında büyük kayıplar vermiş ve dünya savaşının sonunda Sultan V. Mehmet'in çağrısı üzerine İstanbul'a gelmiştir. Millî Mücadele başlayınca da Mustafa Kemal Paşa tarafından Büyük Millet Meclisine davet edilmiş, hatta Anadolu halkının bu mücadeleye katılımını sağlamak üzere vaazlar vermiştir (Nour 2005, Kösoğlu 2008: 15, Neulen 2002: 100).

Humann'ın Enver Paşa'ya hitaben yazdığı 18 Mayıs 1915 tarihli üçüncü mektubu Bükreş'te bulunan bir Alman istihbarat subayından gelen bir bilgiyi içermektedir. Söz konusu subay, Bükreş'te bir grup Ermeni Kaldani Yahudisi tespit ettiğini, bunların İstanbul'da bir suikast planlama ihtimali olduğunu bildirdikten sonra haklarında daha fazla bilgi, hatta fotoğraf edinmeye çalışacağını iletmekle birlikte suikast ihtimali nedeniyle pek güvenilir bulunmayan Osmanlı Ermeni memurlarının sınırlardan uzak tutulmasını tavsiye etmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 9)

Yukarıdaki mektupta geçen *Ermeni Kaldani Yahudisi* ifadesi, iki farklı Hıristiyan mezhebi ile Musevi dinini birlikte içerdiğinden doğru bir tabir olamaz. Bu tabiri söz konusu Alman istihbarat subayı ya yanlış kullanmış ya da Musevi dinine mensup Ermenileri kastetmiştir. Musevi geleneklerini devam eden ve Pakraduni olarak adlandırılan söz konusu Ermenilerin ilk kez tarih sahnesine MS 30 yılında çıktıkları ve 885–1045 yılları arasında da Doğu Anadolu'da hanedanlık şeklinde varlıklarını sürdürdükleri, hatta günümüzde de varlıklarını gizli bir şekilde devam ettirdikleri ileri sürülmektedir (Akgül 2011: 527–536, Panos 2007). Bükreş'te görev yapan bir Alman istihbarat subayının bir suikast endişesiyle Osmanlı Ermeni memurlarını Osmanlı sınırından uzak tutulması gerektiğini bu mektupta tavsiye etmesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında görev yapan Almanların o dönemde çıkartılan Tehcir Kanunu²⁷ndan haberdar olmadıklarına dair bilgilerin doğruluğunun tekrar sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Çünkü mektup Ermeniler konusunda o dönem resmî Alman görüşünü yansıttığı gibi Tehcir Kanunu öncesine rastlamaktadır.

Başlıksız ve hitapsız olarak Humann'ın kaleme aldığı 8 Haziran 1915 tarihli konuyla ilgili iki mektubu Osmanlı gazileri hakkındadır. İlk mektup Yavuz Zırhlısı (Goeben) Alman mürettebatının savaşta yaralanan Osmanlı askerleri için topladıkları yüz otuz liranın nasıl harcanacağı konusunda Humann'a danışmaları ve bunun üzerine onun söz konusu meblağ ile hastanelerde yatan yaklaşık altı bin Osmanlı gazisine portakal, sigara, çiçek ve tatlı alınarak ziyaret saatlerinde paylaştırılmasını tavsiye etmesi anlatılmaktadır. İkinci mektup ise Osmanlı gazilerinin hastanede gönüllü bakımını üstlenen bayanlardan bir kısmının düşman ülke mensubu olduğunun Humann'a iletilmesiyle ilgilidir. Humann bundan yola çıkarak Enver Paşa'ya bu konuda

bir kontrolün mevcut olup olmadığını sorduktan sonra, hasta insanların sağlıklı insanlara göre çok daha çabuk tesir altında kalabildikleri yargısıyla hareket ederek söz konusu bayanların Osmanlı gazilerini amaçları doğrultusunda tesir altına alabilecekleri endişesini dile getirmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 11–12). Mektup, bir nevi bir istihbarat zafiyetini ifade etmekle birlikte alınması gereken tedbirleri de hatırlatmaktadır.

16 Temmuz 1915 tarihinde Humann tarafından Enver Paşa'ya hitaben yazılan mektup da kendisine düzenli olarak ilginç ve güvenilir bilgiler ileten Dedeğaç Alman Konsolosu'nun 15 Temmuz 1915 tarihli haberine dayanmaktadır. Bu habere göre Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayına karıştığı ve iki günden beri Dedeğaç'ta bulunduğu ileri sürülen iki Rus pasaportlu Türk, Rus Konsolosluğunda ikamet etmiş, Rus Konsolosu'nun bulunduğu Gümölcine'yi hareket ettiklerinde Bulgar polisi zorluk çıkarmışsa da Rus Konsolosluğunun devreye girmesiyle sorun aşılmış, Gümölcine Bulgar makamları konudan haberdar edilmiştir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 17).

Mektupta adı geçen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, bilindiği üzere 31 Mart Olayı'nda Harekât Ordusu Komutanlığı yapmış ve 11 Haziran 1913'te İstanbul Beyazıt'ta gerçekleştirilen bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Suikastla ilgili yapılan ilk soruşturmada tutuklanan Topal Tevfik'in 31 Mart Vakası'na karışan bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi ve adam öldürmek başta olmak üzere birçok olaydan sabıkalı olduğu, suikast için de çok yüklü bir miktar para aldığı tespit edilmiştir. Suikasttan kısa bir süre sonra kurulan tahkimat heyetinin soruşturmayı iyice genişletmesi üzerine başta Mahmut Şevket Paşa'nın iki şoförü, yabancı uyruklu birkaç kişi, birçok gazeteci ile birlikte üst düzey asker, polis ve bürokrat ve ordudan atılanlar da dâhil olmak üzere yaklaşık beş yüz kişi sorgulanmıştır. Tahkimat heyetinin akabinde kurulan mahkeme, yakalanamayan on iki kişinin gıyabında olmak üzere yirmi dört kişinin idamına, beş kişinin de çeşitli hapis cezalarına çarptırılmasına ve birçok kişinin sürgün edilmesine karar vermiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin bu suikastı kullanarak birçok muhalifi temizlediği ileri sürülmektedir (Birdulak 2013: 72–88). Humann'ın mektubunda suikasta katıldığı iddia edilen iki kişinin Osmanlı Hükûmeti tarafından yakalanamayan firarilerin arasında yer aldığı değerlendirilmektedir.

Humann, 1 Ağustos 1915 tarihinde Enver Paşa'ya hitaben kaleme aldığı bir diğer mektubunda öncelikle Bükreş Alman Elçisi'nin bir teklifini iletip konuyla ilgili kendi görüşlerini açıklamaktadır. Söz konusu Alman Elçisi, Romanya'nın savaştaki gerçek gidişatı ve Antant Ülkelerinin yaydıkları yanlış haberleri anlaması için Romen Kurmay Binbaşı Ressel'in Çanakkale'ye gönderilmesini teklif etmekte, söz konusu subayın Osmanlı Umumi Karargâhı izin verdiği takdirde Romen Başbakanı Bratianu'nun itirazına rağmen gelmek istediğini belirtip Türk makamlarından bir cevap beklediğini iletmektedir. Akabinde Humann, Enver Paşa'nın konuyla ilgili düşüncesini öğrenmek istemenin yanı sıra aslında kanaatini Askerî Ataşe Albay von Lossow³'un, Umumi Karargâhın Çanakkale Savaşları'nda düşmana kıyasla çok daha iyi durumda olan askerin durumunu herkese gönül rahatlığıyla gösterebileceği ifadesine dayanarak vermektedir. Ayrıca Alman Elçisi'nin önemli bir şahsiyet olarak görmese, teklif etmeyeceğini belirttiği Ressel'in Türkiye'de tanınıp tanınmadığını sorduktan sonra istendiği takdirde onun hakkında bilgi edinebileceğini belirtmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 19–20).

Enver Paşa'ya hitaben Humann tarafından 11 Kasım 1915 tarihinde kaleme alınan mektup her ne kadar ilk bakışta casusluğa karşı alınması gereken tedbirleri hatırlatıyorsa da daha çok bu konuda yapılan hataları ağır bir üslupla eleştirir ve alınması gereken tedbirleri ise dikte ettirir tarzdadır. Önce Amiral Souchon olduğu anlaşılan Donanma Komutanı'nın bir haberi Enver Paşa'ya iletilmektedir. Bu haberde Souchon, batırılmış bir İngiliz denizaltısının iki subayının yanlarında Osmanlı tebaasından olmayan iki kişiyle birlikte İstanbul Tokatlıyan Otelinde bir otel müşterisi rahatlığıyla hareket ettiğini, otel çevresinde de herhangi bir nöbetçi Osmanlı askerinin bulunmadığını, Marmara Denizi'nde Alman denizaltılarının önceki bazı başarısızlıklarını bu tür tedbirsizliklere bağladığını ifade etmektedir. Humann, bu haberden yola çıkarak önce böyle bir olaya akıl sır erdiremediğini, bunun Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde olduğunu düşünmediğini ve böyle bir olayın doğuracağı olumsuz sonuçları vurgulamanın gereksiz olduğunu belirtmektedir. Akabinde ise iki İngiliz subayının denizaltılarının batırılış biçimi konusunda üstlerini bilgilendirerek tedbir alınmasını sağladıkları hususunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra bu tür vakaları önlemek için söz konusu subaylara esir muamelesi yapılmasını kendisi ve Souchon Paşa adına talep etmektedir. Ayrıca savaş açısından en büyük zorluğun İstanbul ve çevresinde

bulunan çok sayıda yabancı unsurun bir kısmının her tür vasıtaıyla casusluk yapan düşman unsurları olduğunu, bu durumun da devam ettiğini ve gerekli önleyici tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için de tüm esir subaylara karşı aynı hassasiyette davranılması gerektiğini dile getirerek özellikle düşman denizcilerinin özel bir sıkı gözetime tabi kılınması, çünkü onların on adım sonra istihbarat kaynağı olan denize ulaşabilecekleri uyarısında bulunmaktadır (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 23–24).

İstanbul'da yaşanan bir olaydan yola çıkılarak kaleme alınan bu mektupla Enver Paşa'ya yine bir istihbarat zafiyeti ve buna karşı alınması gereken tedbirler hatırlatılmakta, Almanların savaşta bazı başarısızlıkları bu tür tedbirsizliklere bağladığı söylenmektedir. Söz konusu mektupta Humann, bu tür tedbirsizliklerden Enver Paşa'nın haberdar olduğuna inanmadığını belirtirken aslında nasıl haberdar olmadığını da eleştirisini yapar, bu tür tedbirsizliklerin doğuracağı zararları Enver Paşa'ya hatırlatmasının gerekli olmadığını söylerken de aslında hatırlatır bir ifade kullanmıştır. Eleştirilerini bununla da sınırlamamış, İstanbul başta olmak üzere yakın şehirlerde var olan casusluk faaliyetlerinden ve bu faaliyetlerin sürmesinden yakınmıştır.

2. Rauf Bey Müfrezesi ile İlgili Yazılar

Rauf Bey Müfrezesi ile Alman subayları arasında yaşanan sorunları içeren 23 Nisan-14 Mayıs 1915 tarihleri arasında mevcut altı yazının içeriğini daha iyi anlamak için şu kısa bilgiyi sunmak gerekli olacaktır: Bilindiği gibi, Osmanlı Hükûmeti, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile gizli ittifak imzalamıştır. Bununla birlikte ülkesini Rus tehdidinden kurtarmak ve İngiltere tarafından parçalatmamak için daha savaşa girmeden Almanya ile bazı teşebbüslere girişmiş, Almanya'nın Hindistan, Kafkasya, Mısır ve diğer Müslüman ülkelerde Halife'nin nüfuzunu kullanarak İngiltere ve müttefikleri aleyhinde bazı ihtilaller çıkarmak planını gerçekleştirmesinde yardımcı olmuştur. Bu amaçla Afganistan ile ilişki kurmak ve Afgan ordularını ıslah etmek adı altında Enver Paşa, Ağustos 1914'te İngiltere'den dönen Bahriye Binbaşı Rauf Bey'den Alman subaylarının katılımında bir müfreme oluşturmasını istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Rauf Bey, yirmiye yakın Almanın katılımıyla bir müfreme oluşturarak 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan hareket etmiş ve kısa sürede Halep'e ulaşmıştır. Müfreme Halep'e vardığında Almanlarla Türkler arasında başlangıçtan beri var olan anlaşmazlık çatış-

ma şekline dönüşmüştür. Bu çatışmanın altında yatan sebep ise Doğu'da hâkimiyetin kimin elinde olacağıdır. Müfrezenin Halep'ten Bağdat'a yolculuğunda bu çatışma, Almanların müfrezeden ayrılmasına ve Rauf Bey'in yolculuğa yalnız Türklerle devam etmesine neden olmuştur. Bağdat'a ulaşan Rauf Bey'den Başkomutanlık, 14 Aralık 1914'te İngiliz egemenliğindeki Güney İran'da cihadi yaymasını isteyince, İngiliz destekli İran'daki Kürt Sencabi aşireti ile Osmanlı müfrezesi arasında silahlı çatışma yaşanmaya başlanmıştır. Sencabi aşiretiyle silahlı mücadele etme dışında Rauf Bey, Almanların ellerindeki maddi imkânlarının gücüyle İran'da hem başı buyruk davranmaları hem de Türklerin İran'a girmesini engellemeye dayanan bazı tertipleri ile karşı karşıya kalmıştır. Hatta Almanlar Kirmanşah Konsolosu Schünemann'ın önderliğinde İsveçli subaylar ve Sencabiler ile bir olup Rauf Bey Müfrezesine saldırmışlar, kuvvetli bir direnişle karşılaşp bozguna uğrayınca aman dilemek zorunda kalmışlardır. Türk-Alman uyuşmazlığı, Rauf Bey Müfrezesi 23 Eylül 1915 tarihinde İran'dan çekilinceye kadar sürmüştür (Orbay 2003: 38–57, Aydemir 1970: III, 187–190, Sabis 1990: I, 51–52, Kurtcephe-Balcıoğlu 1992: 249–268, Metin 2007: 48–66, Arıkan 2010: 29–43).

Humann'ın konuyla ilgili mektupları, Osmanlı müfrezesi ile birlikte İran'da bulunan Almanların Rauf Bey hakkında şikâyetlerde bulunarak onun İran'dan uzaklaştırılmasına yönelik çabalarını ortaya koymaktadır. Humann'ın Enver Paşa'ya hitaben kaleme aldığı 23 Nisan 1915 tarihli ilk yazısı onun zaman zaman Alman Büyükelçisi'nin önüne geçen bir ataşe olduğunu teyit etmektedir. Nitekim mektupta Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim⁴ onun tavsiyesiyle Binbaşı Fritz Sarre⁵'yi İran'da yaşananlar hakkında dedikodulardan uzak bir fikir edinmesi için göndereceğini belirtmekte ve Rauf Bey'in bundan haberdar edilmesini istemektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 3).

İkinci yazı, İran'ın Kürdistan bölgesinden geçerek Türk-İran sınırında yaptığı seyahatten yeni dönen Macar Temsilci Rakowski'nin Almanların Rauf Bey hakkındaki görüşünü teyit eder tarzdaki 15 Mayıs 1915 tarihli raporudur. Raporunda Rakowski, Kirmanşah⁶ Alman Konsolosu Schünemann'ın İran Kazakları⁷ arasında yaptığı başarılı ajitasyon sayesinde İngiliz ve Rusların Kirmanşah'tan kaçtığını, İran aşiretlerinin genel anlamda vurdumduymaz ve güvenilmez, tüm taraflardan⁸ mümkün olduğunca fazla para ko-

parma peşinde olduğunu, İran'ın her yerinde anarşinin hüküm sürdüğü ve bunun karşısında İran Hükümeti'nin ise çok aciz kaldığını ifade etmiştir. Akabinde de Rauf Bey'i ziyaret ettiğini ve onun, birliğinin sayısını üç bin olarak gösterdikten sonra İran'da bulunan Alman subayları ve memurlarına yönelik gerekçelendiremediği birçok ithamda bulunduğunu, hatta Kirmanşah önlerinde İranlılar ile bir savaşa giriştiği takdirde İran'da bulunan Almanların can güvenliğini sağlayamayacağını belirttiğini ifade etmiştir. Bunun yanında Emir Mufaha⁹'yu Kirmanşah'tan Schünemann'ın sürmediğini Rauf Bey'e açıkladığını belirtmiştir. Rakowski, Rauf Bey'in Kirmanşah'ta bulunan Alman Konsolosluğuna yönelik bir teşebbüste bulunabileceği endişesini de dile getirmiştir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 4).

Almanların Rauf Bey'den duyduğu rahatsızlığı bir nevi teyit eden Rakowski'nin raporunda yer alan İran'ın genel durumuyla ilgili tespitlerini Aydemir şu sözlerle desteklemektedir:

Birinci Dünya Harbi yıllarında İran, tam bir anarşi içindeydi... Şah'lık nizamı ve otoritesi çürümüştü. Hanedanın hâkimiyeti, aslında şekilden ibaretti. İran aşiret beyleriyle, İranlı prenslerin üzerinde şahlığın, hemen hiçbir nüfuzu yoktu. Valilikler her yıl, müzayedeye ile şuna buna veriliyordu... İran toprağında İran Devleti hiç hâkim değildi... İran prensleri ile derebeyleri, aşiret beyleri ve insan pazarında dolaşan binlerce İranlı, düpedüz satılık ve kiralıklıydılar. Kim isterse, daha doğrusu kim parayı çok verirse, onun emrine giriyorlardı. (1970: III, 187-188)

Raporda suçlanan Rauf Bey, kendi eserinde Almanlarla ilgili şunları söylemektedir:

Yanımdaki Alman murahhası Fon von Muss'un 'Baş benim' der gibi bir tavır takınarak bana tahakküm etmeye kalkıştığını görünce, kendisini kışkırtıp elindeki altın dolu sandığı alarak yanımdan defettim...Müttefikimiz Almanların...durumları pek acayıpti. Almanlar, burada yanlı kendi menfaatlerini göz önünde bulundurarak, bizi ellerinde alet gibi kullanmaktan başka bir şey düşünmediklerini her halleriyle hissettiriyorlardı. Nitekim...İranlı aşiretlerin hücumuna uğrayarak vuruşmaya başladığım zaman, yanımdan def etmiş olduğum mahut Van Muss ile Tahran'daki Alman Ataşemiliteri von Kaniç¹⁰'i de karşımızda, çarpıştığımız bu aşiretlerin arasında gördük.

Bundan da anlaşılıyor ki Almanlar, İran'la aramızı açarak, onlara da bize de ayrı ayrı hükmetmek maksadını gütmektedirler. (Orbay 2004: 22–24)

Rauf Bey bu ifadesini, Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği 4 Temmuz 1915 tarihli telgrafında yer alan Kirmanşah Alman Konsolosu Schünemann ve Tahran Alman Askerî Ataşesi Kont Kanitz'in İran Kürtlerini Osmanlı askeri aleyhine kışkırttığına dair kanaati (Metin 2007: 53–55, Sabis 1990: I, 231) ile desteklemektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili araştırmada yer alan “Türklerin İran'a girmesini istemeyen Kirmanşah Alman Konsolosu Schünemann ve adamlarının tahrikleriyle Kirmanşah yöresinde Müfreze aleyhtarlığı oluşmuştur” (Kurtcephe-Balcıoğlu 1992: 263) ibaresi de onun bu kanaatini teyit etmektedir.

Tahran Alman Elçisi Prens Reuss, 10 Mayıs 1915 tarihinde çektiği telgrafta önce Türk resmî makamlarının Kont Kanitz'in otomobilini Kasr-ı Şirin'de paramparça ettikten sonra şoförü Alman Bahriye Onbaşı Christ'i yirmi dört saat İranlı suçlularla hapishaneye kapattıklarını ve tüm bunların Rauf Bey'in Kanitz'e otomobilinin geçişi için elinden geleni yapacağına dair söz vermesine rağmen gerçekleştiğini belirterek Rauf Bey'e güvenilemeyeceğini dile getirmiştir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 5). 8 Mayıs 1915 tarihinde çektiği diğer telgrafında ise Tahran Osmanlı Büyükelçisi Asım Bey'in, Rauf Bey'in İran'daki görevinden en kısa sürede alınması için çaba sarf ettiğini ve bu çabasının bizzat İstanbul Alman Büyükelçisi von Wangenheim tarafından desteklenmesi¹¹ için ısrar ettiğini ileri sürmüştür. Bunun yanında İran'da bulunan Türk birliklerinin zorbalıklarının Türk-Alman ilişkilerine zarar verdiği kadar İran kamuoyunda cezalandırılmaları gerektiğine dair bir görüş oluştuğunu açıklamıştır (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 8). Gerçekten Tahran Osmanlı Büyükelçisi Asım Bey, Rauf Bey Müfrezesinin İran'daki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlıkla birlikte Tahran basınının bu müfreze yüzünden kendilerine cephe aldığı 13 Mayıs 1915 tarihli yazısı ile bildirmiştir (Kurtcephe-Balcıoğlu 1992: 264).

Konuyla ilgili diğer yazıları kaleme alan Binbaşı Sarre, 13 Mayıs 1915 tarihli Bağdat'tan çektiği telgrafta Kirmanşah Valisi'nin Schünemann yüzünden değil¹², Rauf Bey'in ilerlemesi hakkında bilgilendirilme isteğini cevapsız bırakan Tahran Hükûmeti yüzünden görevinden ayrıldığını ifade etmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 6). 14 Mayıs

1915 tarihli diğer telgrafında ise Rauf Bey ile çok kısa süreliğine görüştüğünü, ancak böylesine kısa süreli bir görüşmede onun güvenilirliği konusunda kesin bir izlenim edinmesinin çok zor olduğunu, görüşme ile ilgili tuttuğu raporda sadece gerçeklerden bahsettiğini, şahsi izlenimlerini buna dâhil etmediğini, tüm bunlara rağmen bir uzlaşa sağlamak için elinden geleni yapacağını belirtmiştir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 7). Söz konusu mektubunda Sarre, Rauf Bey ile yapmış olduğu kısa süreli görüşmede onun hakkında bir kanaat edinmesinin zor olduğunu ve onunla ilgili şahsi izlenimlerini aktarmayacağını belirtirken tam tersine kısa sürede onun hakkında bir kanaat edinebildiğini, hatta bu kanaatinin şahsi olduğu kadar olumsuz olduğunu da göstermiştir.

3. Diplomasi ve Ekonomi ile İlgili Yazılar

Humann'ın mektuplarının sekizi, diplomasi ve ekonomi konularını içerdiğinden bu başlık altında değerlendirilecektir. Sekiz yazının altısı, Berlin Osmanlı Elçisi'nin seçimi, Enver Paşa markalı puro, Enver Paşa'nın Alman Büyükelçisi Wangenheim'i daveti, Papa'nın bir İngiliz esiri ile ilgili ricası, Wangenheim'in Enver Paşa ile görüşme talebi, Enver Paşa'nın kız kardeşinin Almanya'da ameliyat olması gibi diplomasi konularını içermektedir. Kalan iki yazı ise Osmanlı Hükûmeti'ne sunulan benzin teklifi ve bir Ermeni tüccarın mallarının müsadere edilmesi gibi ekonomi konularını içermektedir.

Diplomasi ile ilgili ilk yazı 12 Mayıs 1915 tarihinde Osmanlı Berlin Büyükelçisi'nin seçimiyle ilgili Berlin'den Humann'a gönderilen mektuptur. Bu yazıda, Kayzer II. Wilhelm ve Alman Dışişleri Bakanlığının 9 Nisan 1915'te görev süresi dolan eski Berlin Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa¹³⁷'nin yerini doldurabilecek birini Osmanlı Hükûmeti'nin seçmesinin yeterli olacağını ifade ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca Almanya'da kaldığı sürede tamamen bu konuyla ilgilenen Osmanlı Hariciye Nazırı Halil Bey'in Mahmut Muhtar Paşa'nın halefi olarak eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa¹⁴⁷'yi teklif etmesinin Kayzer'in bu konudaki itirazından vazgeçmesini sağladığı ifade edilmiştir. Yazıyı kaleme alan kişi, Humann'ın daha önce konuyla ilgili kendisine gönderdiği mektup üzerine görüştüğü Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Arthur Zimmermann'ın yeni Berlin Büyükelçisi'nin göreve başlaması için Osmanlı Hükûmeti'nin atamasının yeterli olacağını ve bunun için de artık konuyu Enver Paşa ile görüşmesini tavsiye etmiştir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 10).

Bu mektup, Berlin Osmanlı Büyükelçisi'nin seçimine Almanya'nın nasıl müdahil olduğunu, hatta Osmanlı Dışişleri Bakanı Halil Bey'in İsmail Hakkı Paşa'yı eski Büyükelçi Mahmut Muhtar Paşa'nın yerine önermesiyle ancak Kayzer'in itirazlarından vazgeçtiğini, yani büyükelçinin belirlenmesinde Almanya'nın ne derece söz sahibi olabildiğini göstermektedir.

Diğer bir yazı Humann'ın 26 Haziran 1915 tarihinde Enver Paşa'ya hitaben yazdığı mektuptur. Bu mektupta Humann, Paul Weitz'in¹⁵ Enver Paşa adına Almanya'da üretilen puroları¹⁶ kendisine sunduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Almanya'da Enver Paşa'dan başka sadece Kayzer, Prens Bülow ve Hindenburg adına puro üretildiğini belirterek meşhurlar arasına katıldığı, bu puroların dumanı göğe yükseldiğinde ise tüm güzel dilek ve düşüncelerin gerçekleşeceği övgüsünü yapmaktadır (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 14). Bu mektup, Alman yönetiminin Enver Paşa'yı onurlandırmaya yönelik neler yaptıklarını göstermesi açısından çok ilginçtir.

Konuyla ilgili üçüncü mektup 19 Temmuz 1915 tarihinde Humann tarafından Enver Paşa'ya hitaben yazılmıştır ve Enver Paşa'nın Alman Büyükelçisi Wangenheim'i yemeğe davet etmesiyle ilgilidir. Humann bu yazıda, Alman Büyükelçisi'nin diyet yapmasının yanı sıra siyasi ortamın da böyle bir yemeğe katılmasını uygun kılmayacağı düşüncesiyle Büyükelçi'nin eşinin Enver Paşa'ya bu yemekten vazgeçmesi, onun yerine ya Tarabya'da bulunan Alman Büyükelçisi'nin yazlığına kahvaltuya veya yemeğe gelmesi ya da Büyükelçi'nin vedalaşmak üzere Enver Paşa'ya gelmesini teklif ettiğini iletmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 18).

Aynı konudaki dördüncü mektup 9 Kasım 1915 tarihinde oldukça resmî bir ifadeyle Humann tarafından Enver Paşa'ya hitaben kaleme alınmıştır ve esir bir İngiliz subayı ile ilgilidir. Mektuptan anlaşıldığına göre Afyon'da esir tutulan Geoffrag Fitz-Gerald adlı bir İngiliz subayı için bizzat Papa ve Kardinal Müsteşarı devrededir. Bu nedenle Vatikan İstanbul temsilcisi olduğu tahmin edilen Monsenyör Dolei, Enver Paşa'dan söz konusu esire bazı kolaylıklar sağlanmasını istemiştir. Ancak Osmanlı Hükûmeti'nin İngiliz Hükûmeti'ne karşı aldığı çeşitli tedbirler, söz konusu subayın Afyon'dan Harbiye Nezareti Hapishanesine alınmasına neden olmuştur. Bu durum bir şekilde Papa tarafından öğrenildiğinden Humann, Monsenyör Dolei'nin mahcup duruma düştüğüne inanmış ve onu bu zor durumdan kurtarmak

için Enver Paşa'dan yaşananların yanlışlıkla olduğu ve zaten serbest bırakılan İngiliz subayının serbest halinin süreceğini ifade eden bir yazıyı Dolei'ye hitaben yazmasını rica etmiştir. Humann, bunu Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan isterken Monsenyör Dolei'nin çok özel bir şahsiyet olduğundan böyle bir ricayı Enver Paşa'dan isteyemeyeceğini ileri sürmesi çok ilginçtir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 22).

Bir başka mektup Kasım 1915 tarihinde Humann tarafından Enver Paşa'ya hitaben yazılmıştır ve Enver Paşa ile Alman Büyükelçisi'nin görüşmesini içermektedir. Humann, Alman Büyükelçisi'nin Enver Paşa ile Albay Los-sow'un Türkiye-Yunanistan konusunda yaptıkları görüşmede bahsedilen ve bu mektupta açıklanmayan bir konu hakkında Osmanlı Hariciye Nazırı Halil Bey'den önce görüşmek istediğini, ancak bunun Halil Bey'i gücendireceği endişesini taşıdığını iletmektedir. Mektubunda Humann, çözüm olarak Alman Büyükelçisi'ne Büyükelçi olarak Enver Paşa'yı kendilerinin davet etmesinin daha uygun düşeceğini ifade ettiğini, Enver Paşa'ya da salı günü Büyükelçiliğe gelmesini önerdiğini belirtmektedir. Ardından da kararını Kazım Bey vasıtasıyla iletmesini, görüşmeye geldiği takdirde de Büyükelçisi'nin eşini ziyaret etmesini rica etmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 25).

Diplomasi konusunda son mektup 26 Aralık 1915 tarihinde Humann tarafından Enver Paşa'ya hitaben kaleme alınmıştır ve üç farklı konuyu içermektedir. Birinci konu Enver Paşa'nın kız kardeşinin¹⁷ Almanya'da ameliyat olmasıyla ilgilidir. Humann, bu mektubunda oldukça yüksek bedellerle gerçekleştirilen bu ameliyatla kız kardeşi Maria'nın ilgilendiğini ifade etmiş, bununla birlikte Berlin'de bulunan West-Sanatoryum doktorlarına Enver Paşa'nın hediye vermesi, ameliyat konusunda pazarlık yapılmaması ve kendisine danışılmaması hususundaki serzenişlerini dile getirmiştir. Paşa'nın Berlin'e gitmesi durumunda -muhtemelen kız kardeşini ziyaret maksatlı- ona eşlik etmek istediğini ifade etmiştir. İkinci konu, Osmanlı Maliye Bakanlığına bir Alman uzman atanmasıyla ilgilidir. Humann, İstanbul'daki Maliye Bakanlığında çalışan Vassel'in başka bir göreve atanmasını Alman Büyükelçisi'ne teklif ettiğini, ancak bu görev değişikliğiyle zor duruma düşeceğine inandığı Talat Paşa'nın mağduriyetini gidermek için de uzun süredir tanıdığı Alman ekonomisti Dr. Hjelmar Schacht'ı İstanbul'a davet edip

kabul ettirdiğini anlatmaktadır. Ardından da Osmanlı ekonomisinin Schacht gibi bir halk ekonomistine ihtiyaç duyduğunu açıklamaktadır. Son konu ise Osmanlı topraklarında yabancı ülke bayraklarının pencereleden dışarıya asılmasını yasaklayan Enver Paşa'nın resmî bir yazısına dairdir. Humann, Enver Paşa'nın böyle bir karar alacağını inanmamış ve bu yüzden söz konusu resmî yazının doğru olmadığını teyidini kendisinden istemiştir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 26-27).

Bu mektup, Humann'ın Alman Büyükelçisi üzerinde olduğu kadar Enver Paşa üzerindeki etkisinin de açık belirtisidir. Humann'ın kız kardeşinin Enver Paşa'nın kız kardeşinin ameliyatı ile ilgilenmesi ona verilen önemi göstermektedir. Akabinde ise Humann, Büyükelçi üzerindeki nüfuzunu kullanarak Osmanlı Maliye Bakanlığında görevli bir Alman uzmanın alınmasını sağladığını ve telafi olarak yerine birini önerip kabul ettirdiğini ispatlamaktadır. Bununla birlikte Enver Paşa'nın verdiği bir emrin doğruluğunu sorgulayabilmektedir.

Ekonomi konusundaki bu iki mektup Humann'ın Osmanlı Hükûmeti'nin müsaderelelerinden nasıl çekindiğini göstermektedir. İlk mektup Humann tarafından doğrudan Enver Paşa'ya hitaben 15 Haziran 1915 tarihinde kaleme alınmıştır ve Osmanlı Hükûmeti'ne sunulan benzin satın alınmasına dair bir teklifi içermektedir. Humann'ın ifadesine göre Köstence'de muhafaza edilen söz konusu benzin elli tondur ve fiyatı her yüz kilogramı seksen beş Frank şeklindedir. Benzinin satın alınabilme şartı ise İstanbul'a ulaştığı takdirde paranın peşin olarak ödenmesidir. Humann, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği, Donanması ve Osmanlı adlı telsiz istasyonunun benzin ihtiyacını yirmi beş ton olarak belirlediğini açıkladıktan sonra sadece bu miktar için mal sahibinin benzini göndermeyeceğini, ancak tamamının satışı için garanti verildiği takdirde gönderebileceğini iletmektedir. Mal sahibinin böyle bir garanti isteme gerekçesini de kalan benzinin Osmanlı Hükûmeti tarafından askerî amaçla el konulmasından çekinmesi olarak göstermektedir. Humann bunları belirttikten sonra, Enver Paşa'dan kendi bakanlığı olan Harbiye Nezaretinin geri kalan benzini peşin parayla alıp almayacağını sormakta ve ivedi bir cevap beklediğini de ifade etmektedir (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 13).

Konuyla ilgili Humann'ın ikinci ve araştırmancının son mektubu¹⁸, Enver Paşa'ya hitaben Humann tarafından kaleme alınan 22 Ekim 1915 tarihlidir ve bir tüccarın mallarının müsadere edilmesiyle ilgilidir. Humann'ın ifadesine göre Osmanlı topraklarında ticaret yapan ve soyadından Ermeni asıllı olduğu anlaşılan Mihran Güsseryan, Osmanlı Devleti'ndeki Alman gemi ve tersaneleri için ihtiyaç duyulan birçok malzemeyi temin eden bir iş adamıdır. Güsseryan, daha önceden de mallarına el konulduğundan çok fazla maddi kayba uğramış ve düzenli bir ticaret yapması ve mallarına el konulmaması güvencesi verilinceye kadar Almanlara artık malzeme vermeyeceğini ifade edince Humann, Enver Paşa'ya durumu izah etmiş ve bu konuda güvence istemiştir. Bunun üzerine Enver Paşa, Osmanlı Umum Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa¹⁹ ile telefonla görüşerek Osmanlı Donanması menfaati için Güsseryan'ın mallarına el konulmasından koruyacak bir belge düzenleme sözü vermiştir. Ancak hiç böyle bir söz verilmemiş gibi İsmail Hakkı Paşa, 22 Ekim 1915'te Güsseryan'ın mallarına el koydurtunca Humann, İsmail Hakkı Paşa'nın bunu hep yaptığını belirttikten sonra böyle bir davranışın şereflice olup olmadığını Enver Paşa'ya sorma gereği duymuştur (Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105, 60876, Enver Pascha: 21).

Sonuç

Humann'ın imzasını taşıyan ve çoğunluğu Enver Paşa'ya hitaben kaleme alınan bu mektuplarda ilk göze çarpan "Sevgili Enver" diye başlayan ve bir yabancı misyon şefinin bir Osmanlı Nazırı ve Başkumandan Vekili ile hiç olmayacağı kadar yakın ve samimi hitap tarzıdır. Yine Alman tarihçilerin onun için ileri sürdüğü, mevkiine göre çok üst düzeyde bir güç sahibi olduğu düşüncesi bariz bir şekilde yazılanlarda hissedilmektedir. Bunun da tamamen Humann ile Enver Paşa arasındaki samimiyete dayandığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mektuplarda, Humann'ın asli görevinin çok üstünde ve uzağında olan konularda Alman Büyükelçisi ile Enver Paşa arasında arabulucu olarak veya Büyükelçi adına doğrudan hareket etmiş olduğu da açık bir biçimde gözlemlenmektedir. Mektupların Çanakkale Savaşları, Ermeni Tehciri, casusluk faaliyetleri, İran'da Osmanlı müfrezesinin konuşlandırılması, Osmanlı Hükümeti'nin Müslüman liderlerle irtibata geçmeye çalışması, müsadere yapılması gibi Birinci Dünya Savaşı döneminin ve özellikle 1915 yılının çok önemli konularını içerdiği görülmektedir. Başta Berlin Osmanlı Büyükelçisi'nin seçimi, Rauf Bey hakkında kanaatler,

Papa'nın ricası ile esir bir İngiliz subayı için farklı bir muamele yapılmasının istenmesi olmak üzere birçok konu ve olayda Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzu sezilmektedir. Aynı zamanda Almanya'nın Enver Paşa ile özel olarak ilgilendiği onun adına Almanya'da puro üretilip kendisine sunulmasından ve kız kardeşinin Almanya'da yapılan ameliyatı ile doğrudan ilgilenilmesinden anlaşılmaktadır.

Detaylı değerlendirme sonucunda Almanların bir taraftan İstanbul'da Ermenilerin suikastta bulunacağı endişesiyle Osmanlı Ermeni memurlarının sınırlardan uzak tutulmasını tavsiye ettiği diğer taraftan Alman gemilerine malzeme sağladığı için bir Osmanlı Ermenisi iş adamının mallarının müsadere edilmesinden dolayı şikâyetle bulunduğu, bununla birlikte İstanbul'da İngiliz subaylarının engelsiz bir şekilde dolaşmasından memnuniyetsizliklerini dile getirirken öbür yandan esir bir İngiliz subayı için farklı muamele yapılmasını istemek gibi çelişkili, ancak her zaman kendi menfaatleri doğrultularında bir tutum içinde oldukları tespit edilmiştir.

Neticede Enver Paşa'ya hitaben kaleme alınan bu mektuplar, ilk kez tercüme edilip değerlendirilerek Türk ve Alman tarihine kazandırılmıştır. Bunun yanı sıra mektuplarda bahsi geçen olaylar göz önünde bulundurulduğunda, mektupların 1915 yılı Nisan ayından Aralık ayına kadar yaşanmış gerçek olaylara değindiği, Alman bakış açısıyla da olsa bir döneme ışık tuttuğu belirtilmelidir.

Açıklamalar

- 1 Enver Paşa, 1881'de İstanbul'da doğdu, Manastır Askerî Rüştiyesinden sonra Mekteb-i Harbiyeyi 1899'da bitirdi. Kurmay Yüzbaşı olarak Makedonya'da görev yaparken İttihat ve Terakki'ye katıldı ve Meşrutiyet'in ilanından sonra 23 Temmuz 1908'de İstanbul'a geldi. Daha sonra Berlin'de askerî ataşe olarak çalışırken 31 Mart Olayı üzerine Harekât Ordusu ile birlikte yeniden İstanbul'a geldi. 1911'de Trablusgarp Savaşı'na katıldı ve 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarını sağlayan Babıâli Baskını'na öncülük etti. 1914'te Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girmesinde etkili oldu, ancak savaştan sonra ülkesini terk etti. Önce Almanya sonra Rusya'ya geçtikten sonra Bakü'de Doğu Halk-

- ları Kurultayı'na katıldı. 1922'de Türkistan'da Kızıl Ordu birliklerine karşı çarpışırken hayatını kaybetti (Cengiz 1991).
- 2 Tehcir Kanunu (Sevk ve İskân Kanunu): Osmanlı Hükûmeti, bu kanunu 27 Mayıs 1915'te çıkartmış ve 1 Haziran 1915'te resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayımlatmıştır.
 - 3 Albay Otto von Lossow, 1911–1913 yılları arasında yarbay rütbesiyle İstanbul'da Harp Akademisinde, I. Balkan Savaşı'nda Çatalca'da, 1915–1918 yılları arasında ise İstanbul Alman Askerî Ataşesi ve Askerî Yetkilisi olarak görev yapmıştır.
 - 4 Hans Freiherr von Wangenheim, 1912 yılından vefat tarihi olan 25 Ekim 1915'e kadar Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.
 - 5 Binbaşı Fritz Sarre ile Humann'ın kız kardeşi Maria'nın eşi Arkelog ve Şarkiyatçı Friedrich Sarre kast edildiği düşünülmektedir, çünkü Fritz ismi 20. yüzyıl başlarına kadar Friedrich isminin kısaltılmış şekli olarak kullanılmıştır.
 - 6 Kirmanşah: Kürt aşiretleri ile meskûn olan İran Kürdistan eyaletinin merkezidir (Metin 2007: 7).
 - 7 İran Kazakları: İran tarafından 1879'da Rus Kazaklarını örnek alınarak oluşturulan ve Rus subayların eğittiği özel birliklerdir. Rus Kazakları ile sık sık karıştırılmışlardır (Abrahamian 2011: 16, 69, 71)
 - 8 İran'da bulunan Rus, İngiliz, Alman ve Türklerin kastedildiği düşünülmektedir.
 - 9 Valinin adı Kurtcephe-Balcıoğlu'nun eserinin 264. sayfasında Emir Müfehhem olarak geçmektedir.
 - 10 Kont Kanitz'tir.
 - 11 Rauf Bey, Kasr-ı Şirin'i işgal edince Alman Büyükelçisi Baron Wangenheim, 9 Nisan 1915'te Enver Paşa'ya mektup yazarak Rauf Bey Müfrezesinin giriştiği hareketlerin İranlıların düşmanlığını çektiğini ve bunun da Almanlar için tehlike oluşturduğunu belirtmiştir (Kurtcephe-Balcıoğlu 1992: 264).
 - 12 Almanlar, Osmanlılarla anlaşmasından hoşnut olmadıkları için Kir-

- manşah Valisi Emir Müfehhem'i Kirmanşah'tan bizzat kendileri çıkarmaya çalışmışlardır (Kurtcephe-Balcioğlu 1992: 264).
- 13 Eski Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa 28 Nisan 1913–9 Nisan 1915 tarihleri arasında Berlin Sefiri olarak görev yapmıştır.
 - 14 Mahmut Muhtar Paşa'dan sonra 1 Ağustos 1915–28 Temmuz 1918 tarihleri arasında Osmanlı Berlin Sefiri olarak İbrahim Hakkı Paşa görev yapmıştır.
 - 15 Paul Weitz, önce *Frankfurter Zeitung*, sonra 1908–1918 yılları arasında Almanca ve Fransızca olarak İstanbul'da çıkartılan *Osmanischer Lloyd* muhabiridir.
 - 16 “Enver Bey” isminde puro üreten bir fabrika o dönemde Berlin'de mevcuttur.
 - 17 Enver Paşa'nın kız kardeşlerinden Hasene ya da Mediha kastedilmiştir.
 - 18 Mektubun devamı aynı arşiv dosyası içinde bulunamamıştır.
 - 19 İsmail Hakkı Paşa Umum Levazım Reisliği'ne getirilmiş ve savaş boyunca ordunun beslenmesi ile ilgilenmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Archiv der Marine, Kriegsakten 1-105 (60876), Enver Pascha: 1-27.

İnceleme Eserler

- Abrahamian, Ervand (2001). *Modern İran Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yay.
- Akgül, Ahmet (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kripto Yahudiler ve Pakraduniler*. İstanbul: Togan Yay.
- Aksu, Kenan (2007). *İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Arıkan, Mustafa (2010). *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-İran İlişkileri (1914- 1918)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Arslan, Emir Şekip (2005). *Ölüme Giden Üç Osmanlı*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1970). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa I*.

II. III. Cilt. İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Birdulak, Togay Seçkin (2013). “Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikastı”. *Bilig* 65: 72–88.
- Cengiz, Halil Erdoğan (1991). *Enver Paşa'nın Hatıraları (1881–1908)*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ege, Abidin (2011). *Çanakkale, Irak ve İran Cephelerimizden Harp Günlükleri*. İstanbul: İş Bankası Yay.
- Kösoğlu, Nevzat (2008). *Şehit Enver Paşa*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Kurtcephe, İsrail ve Mustafa Balcıoğlu (1992). “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi”. *OTAM* (III): 249–268.
- Kutay, Cemal (1992). *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılıımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881–1964)*. C. III. İstanbul: Kazancı Kitap.
- Metin, Barış (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Mücadeleleri*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Neulen, Hans Werner (2002). *Feldgrau in Jerusalem*. München: Universitas.
- Nour, Tarig Mohammed (2005). “Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hâkimi Ali Dinar (1898–1916)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 61.
- Orbay, Rauf (2003). *Siyasi Hatıralar*. İstanbul: Örgün Yay.
- _____. (2004). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Truva Yay.
- Ortaylı, İlber (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: İletişim Yay.
- Panos, Levon (2007). *Emperyalistler Kışkırcısında Ermeni Tehciri*. İstanbul: IQ Kültür.
- Papen, Franz von (1952). *Der Wahrheit eine Gasse*. München: Paul List Verlag.
- Sabis, Ali İhsan (1990). *Harb Hatıralarım Birinci Cihan Harbi I. II. Cilt*. İstanbul: Nehir Yay.

Enver Pasha in The Letters of the German Naval Attache Humann

Sezen Kılıç*

Abstract

It is known that the relationship between the Ottoman Empire and its ally - Germany - in World War I dates back to earlier periods, and that the German officers fought on the same side with Turkish officers against mutual enemies in some fronts. It is also true that Enver Pasha, who served with the titles of Commander-in-Chief and Minister of War during WW I, was one of the most well-known statesmen since the declaration of II. Constitutional Monarchy until the end of the WW I. However, it is either not known or not highlighted enough in Turkish history that Enver Pasha had an close friendship with Hans Humann, the German Naval Attache of the time, based on a good rapport during their childhood. The 27 letters - mailed between April, 14, 1915 and February 10, 1916 - sent to Enver Pasha by Lieutenant Commander Hans Humann, who worked as the naval attaché in Istanbul until 1917, form the main focus of this study. This article tries to evaluate and determine to what extent the information given about the people mentioned in the letters, which partially shed light upon the events in Istanbul in 1915-1916 albeit from Humann's perspective, is true.

Keywords

Enver Pasha, Humann, Rauf Bey, First World War, German Archival Documents, Ottoman Empire, German Empire

* Dr., Istanbul/Turkey
sczenkilig197@yahoo.com

Энвер Паша в письмах немецкого военно-морского атташе Гумана

Сезен Кылыч*

Аннотация

Как известно, отношения Османской империи с союзником Первой мировой войны Германией основывается на гораздо раньше, и на некоторых фронтах немецкие офицеры вместе с русскими офицерами сражались против общего врага. Без сомнений Энвер паша, который служил заместителем Главнокомандующего и военным министром в этой войне, с провозглашением II Конституционной монархии и до конца Первой мировой войны был одним из самым известным государственным деятелем в Османской империи. Энвер Паша имел тесные дружеские отношения с Ганс Гуманом, служившим в этот период в Османской империи морским офицером. В основе этих отношений лежить их детское дружество. В истории Турок об этом не упоминается, или остались неизвестной. В центре внимания данного исследования находится двадцать два письма Ганс Гумана, служившего в Стамбуле до 1917 года офицером, написанные Энвер паше (с 14 апреля 1915 по 26 декабря 1915). В данной статье с помощью писем, мы попытались определить и оценивать события, хоть с точки зрения Гумана, происходившие в Османской империи в 1915 году, также определяется степен правдивости информации о лицах упомянутых в письмах.

Ключевые слова

Энвер Паша, Хуман, Рауф бей, Первая мировая война, архивные документы Германии, Османская империя, Германская империя

* док., Стамбул/Турция
sezenkilic197@yahoo.com